

Predgovor

Kao što naslov govori, tema ove knjige su lijekovi. Cilj je knjige rasvijetliti neke važne aspekte moderne farmakoterapije i odgovoriti na bitna pitanja koja su s njome povezana, kako u užem, tako i u širem, civilizacijskom smislu.

Vjerojatno najkonkretnija i najaktualnija od tih pitanja su: zašto raste potrošnja lijekova, odnosno izdaci za lijekove, te kako to zaustaviti. U situaciji u kojoj su društveni resursi ograničeni, rastuća potražnja za lijekovima zaoštava problem dostupnosti medicinskih usluga, počinje ugrožavati nacionalne proračune i testirati granice socijalne izdržljivosti. Pred nama je vrijeme intenziviranja debate o racionalizaciji zdravstvene potrošnje. Knjiga želi dati prilog toj raspravi.

Kao polazište za analizu i argument za temeljne postavke i zaključke poslužila je farmakoterapija srčanožilnih bolesti, ili točnije rečeno njihova prevencija kroz liječenje povišenog krvnog tlaka, masnoće i šećera u krvi. Kardiovaskularne bolesti najveći su javnozdravstveni problem razvijenog svijeta i na njihovo medikamentozno liječenje i sprječavanje troši se najviše novca. Stoga pojave i tendencije koje su u tom segmentu identificirane i opisane, vrijede za veliko područje medicine. Osim toga, mogu se značajnim dijelom preslikati i na druga kronična oboljenja (osteoporoza, depresija, astma – o čemu će također biti govora), na liječenje malignih bolesti, te na primjenu dijagnostičke i terapijske opreme i aparata u medicini, o čemu bi se, sa sličnom argumentacijom i sličnim zaključcima dala napisati još jedna knjiga. Fenomeni opisani u knjizi mogu se, dakle, u velikoj mjeri generalizirati i percipirati kao obilježja, odnosno trendovi i pravci razvoja suvremene medicine.

U nastojanju da se odgovori na pitanje zašto raste potrošnja lijekova, u knjizi se postupno razotkriva slika o lijekovima koja je daleko od uobičajene predodžbe, ali i slika o suvremenoj medicini koja se uvelike razlikuje od njene percepcije kao humane discipline posvećene dobrobiti bolesnika i društva. Jedna od iznenađujućih i poražavajućih spoznaja bila je ta da su lijekovi koji se najviše koriste u stvari preparati vrlo skromne ili upitne učinkovitosti. Kako su pojmovi izravne škodljivosti lijekova ili ugroženosti ispitanika u kliničkim istraživanjima razmjerno lako razumljivi i dohvatljivi, zanimljivije je bilo pozabaviti se manje očitom i prepoznatljivom neizravnom štetom od lijekova koja proizlazi iz njihove nedjelotvornosti i neisplativosti. Kategorije djelotvornosti i isplativosti lijekova iznenađujuće su podcijenjene i zanemarene i stvarna evaluacija farmaceutskih preparata često ne postoji. Lijekovi konzumiraju sve veći dio nacionalnih proračuna s nejasnom koristi za pojedinca i društvo. Realna je pretpostavka da masovno propisivanje skupih preparata ne donosi korist, već stvara štetu za zdravlje stanovništva zbog uskraćivanja ograničenih resursa na mjestima gdje su ti resursi doista potrebni.

Nakon ovog saznanja, nametnulo se pitanje kako to da se predodžba o farmaceutskim pripravcima toliko razlikuje od stvarnih činjenica. U potrazi za odgovorom uslijedila su nova razočaravajuća otkrića. Analizom znanosti o lijekovima identificirane su slabosti u metodologiji istraživanja, te u prezentaciji i interpretaciji rezultata, a nađena su i čvrsta uporišta za tvrdnju o pristranosti. Pokazano je da je medicinska znanost instrument kojim se ostvaruju interesi industrije lijekova i opisano je kako se to odražava na samu prirodu medicine i na koncept bolesti i liječenja. Znanosti izravno ili neizravno vezanoj uz lijekove posvećen je velik prostor u knjizi. Kako se i ovdje radi o značajnom dijelu primijenjene medicinske znanosti, uočene pojave i trendovi mogli bi se preslikati na primijenjenu medicinsku znanost općenito, pa dijelom i na primijenjenu znanost u cjelini. Kvalifikacije i vrijednosni sudovi o znanosti mogu se učiniti jednostranima i neobjektivnima, s obzirom da je nemoguće imati uvid u kompletnu znanstvenu produkciju, pa i na užem području. Postavke o znanosti koje se nalaze u knjizi temelje se na informaciji koja je parcijalna i oslanjaju se samo na jedan segment medicinske znanosti. Međutim, upravo ta i samo ta vrsta znanosti dolazi do konzumnata. Na toj se informaciji zasnivaju kliničke odluke i rezultati te znanosti primjenjuju se u praksi. Stoga je legitimno analizirati i vrednovati znanost na temelju upravo toga njezinog dijela. Naravno, postoji i »druga« znanost i »drugi« znanstvenici – oni dolaze do drugačijih nalaza i kritiziraju postojeću znanstvenu praksu i establišment. Za ovom vrstom znanja, međutim, trebalo je aktivno tragati.

Nakon propitivanja znanosti, nametnula se prosudba edukacije, točnije trajne izobrazbe liječnika. Našlo se da nedostaju koncepcija i standardi izvođenja te djelatnosti, te da se ona zloupotrebljava za korporacijske potrebe. Nezaobilazno je bilo, zatim, proučiti i opisati kako farmaceutska industrija svojim interesima podređuje pacijente, novinare i političare. Konačno, pokušalo se identificirati temeljne uzroke devijacija i glavne aktere ovih procesa.

Jednom kad je fenomen, odnosno problem ekspanzije farmakoterapije sagledan u cijelosti, i kad su analizirane glavne slabosti u procesu koji završava ispisivanjem recepta, rješenja su se pojavila sama od sebe – od onih ograničenog dometa na razini politike lijekova, pa do onih stvarnih i dalekosežnih koja pretpostavljaju promjenu koncepcije i pristupa bolesti i liječenju, te svjetonazorski i civilizacijski zaokret. Naime, uzroci velike potrošnje lijekova tek se dijelom nalaze unutar medicine. U velikoj mjeri oni su odraz duha vremena u kojem živimo. Priča o lijekovima vrlo je indikativna za ono što nam se općenito događa; ona nam govori o pojavama i trendovima modernog doba. Lijekovi su zahvalna tema za promišljanje čitave naše epohe i to, nažalost, u kontekstu njezine degeneracije. Jedna je od naročito apostrofiranih negativnih pojava komercijalizacija znanosti, tendencija koja ima potencijal ugrožavanja čitave civilizacije. Nadalje, i kroz priču o lijekovima pokazat će se kako vladavina materijalne vrijednosti nad drugim, poglavito moralnim vrijednostima – jedno od obilježja modernog svjetonazora – dovodi do zastranjenja, gubitka svrhovitosti i učinkovitosti čitavih sustava i grana ljudske djelatnosti.

Problem s lijekovima određen je, dakle, povijesno-civilizacijskim i kulturnim datostima. To, međutim, nije činjenica koja nas treba obeshrabriti. Rad na »popravku« naše epohe mogao bi početi baš s lijekovima i baš s medicinom i uopće nije toliko složen koliko se na prvi pogled čini. Glavni je preduvjet za taj pothvat cjelovito sagledavanje situacije. Upravo to, stvaranje slike o tome što se događa glavna je ideja, namjera i ambicija ove knjige. Neučinkovitost i neisplativost moderne medicinske

tehnologije, medikalizacija, degradacija znanosti i edukacije, te erozija kredibiliteta stručnih autoriteta – glavni su negativni fenomeni koji su identificirani. Njihovo je »prepoznavanje« bilo omogućeno tek integralnom percepcijom. Događaji i pojave ne mogu se razumjeti ako ih promatramo izolirano i fragmentirano; oni dobivaju svoj smisao kad su sagledani sveobuhvatno i u cjelini (posljedica toga je velik obujam knjige). Stoga ova knjiga poziva na holistički pristup i promišljanje jer samo ono jamči razumijevanje i svrsishodna rješenja.

Pri tom se ne treba dati impresionirati i uplašiti dubinom specijalističkog znanja potrebnog za analizu i raspravu. Širina diskursa i sposobnost sintetičkog mišljenja puno su važnije za kvalitetu spoznaje od uskog subspecijalističkog znanja. U knjizi će se pokazati da perspektiva zdravog razuma, osjećaja, utiska, osobnog iskustva i moralnog prosuđivanja često može biti vrednija i konstruktivnija od one subspecijalističke. Prema tome, legitimno je i ispravno, s pozicija tzv. običnog čovjeka propitivati pojave unutar medicine i društva i »istine« koje nam nude eksperti i specijalizirani stručnjaci za određena uska područja života. Radi se o tome da oni mogu pogriješiti, i to na dva načina – zbog pomanjkanja uvida u problem koji je kompleksniji i širi nego što su oni svjesni, i zbog nedostatka profesionalnog i osobnog morala. Konačno, važan alat za svako plodonosno razmišljanje i analizu je kritički diskurs. Skepticizam je ključ za procjenu valjanosti informacije, bez obzira od kojeg autoriteta dolazila. Ova knjiga želi dati prilog afirmaciji kritičkog načina razmišljanja, koji je neophodan želimo li početi ispravljati globalne negativne trendove s kojima smo suočeni.

Usprkos svemu navedenom, odgovori i putokazi ponuđeni u ovoj knjizi nisu nužno ispravni i ostvarivi. Možda je čak deskripcija i eksplikacija problema promašena. No i u tom slučaju knjiga će imati svoju svrhu. Moći će poslužiti kao temelj za raspravu koja je uvijek dobrodošla, tim više što je riječ o važnim fenomenima o kojima se u nas vrlo malo govori i o temi koja još nije otvorena niti u stručnoj niti u širokoj javnosti. U svakom slučaju knjiga je poziv javnosti da se uključi u debatu o kvaliteti i prirodi zdravstvenih usluga, kako to sugeriraju suvremeni pogledi na zdravstvenu politiku. Ona će pružiti mnoštvo podataka i informacija koji rasvjetljavaju pojave i u najmanju ruku navode na razmišljanje. Podaci i tvrdnje o učinkovitosti lijekova podosta će se razlikovati od onih s kojima se obično susrećemo. U tom smislu knjiga predstavlja svojevrsnu kraticu kojom se preskaču službeni kanali prijenosa stručnog znanja i može poslužiti kao alternativni izvor informacija. Pri tom nije namjera davati sveobuhvatnu evaluaciju današnje terapijske prakse, pa niti u segmentu kardiovaskularnih bolesti – to bi bilo suviše pretenciozno. Međutim, za tvrdnje i vrijednosne stavove, koji se poklapaju s razmišljanjima drugih kritičara medicine, ima toliko argumenata i potvrda da ih se može smatrati relevantnima i vjerodostojnima.

Ipak, važnije od širenja objektivne informacije bilo je pokazati i upozoriti na to koliko uhodani, općepriзнati sustav za proizvodnju znanja i njegovu distribuciju može biti neadekvatan i nepouzdan. Vjerujem da će liječnici (jer isto se dogodilo meni istražujući ovo područje) biti iznenađeni i zatečeni činjenicom koliko nam je relevantnog znanja sustavno uskraćeno, koliko su informacije koje dobivamo selektivne i koliko se, u konkretnom slučaju, istina o djelotvornosti lijekova razlikuje od predodžbe koja nam se o tome podastire. Priča o lijekovima priča je o obmani, o tome kako sustav stavljen u službu profita stvara sliku o stvarima i pojavama koja je potpuno drugačija od realne. Mi u to slijepo vjerujemo ne postavljajući nikakva pitanja i ne dovodeći ništa u sumnju. Spoznaja da smo u vezi s farmakoterapijom u velikoj mjeri dezinformirani

mirani, može biti poticaj da postavimo pitanje – na kojim smo još drugim područjima života žrtve iluzije i prijevare kreirane od onih koji u tome imaju svoj interes?

Knjiga je pisana na način da bude razumljiva širokom krugu čitatelja, iako će laici imati teškoća s razumijevanjem detalja u prvom dijelu knjige (poglavlje o djelotvornosti lijekova i o znanosti o lijekovima). Osim onima koji je budu čitali s pozicija bolesnika i potencijalnih bolesnika, knjiga će biti interesantna i svima onima koje zanimaju fenomeni modernog društva. Kritički orijentiranim znanstvenicima može poslužiti kao polazište i inspiracija jer nudi obilje tema za dalje istraživanje. Nadam se da će privući pozornost zdravstvene administracije. Bilo bi vrijedno kad bi dospjela do novinara, u prvom redu onih koji se bave zdravstvom, s obzirom na važnost koju novinari imaju u stvaranju javne svijesti i formuliranju potreba i zahtjeva javnosti. Ipak, knjiga je poglavito namijenjena liječnicima. Oni su danas, a da sami toga nisu svjesni, stavljani u poziciju glavnih sudionika i »izvršitelja« projekta koji služi bogaćenju manjine na štetu bolesnika i društva. U knjizi će naći mnogo informacija koje će pomoći da steknu uvid u fenomene i trendove današnje medicine, što će, nadam se, imati posljedica na njihovu kliničku praksu (kao što je utjecalo na moju). Želja mi je stvoriti situaciju u kojoj će liječnici poželjeti i smatrati opravdanim da manje propisuju lijekove i pretrage i shvatiti da tim jednostavnim i samo naizgled nelogičnim zahvatom u stvari rade na dobrobit svojih pacijenata i društva.

* * *

Prije početka neće biti na odmet još nekoliko »tehničkih« pojašnjenja i napomena.

Terminološki, pod srčanožilnim, odnosno kardiovaskularnim bolestima podrazumijevaju se bolesti srca i krvnih žila. Najčešće među njima su koronarna bolest – srčani infarkt i angina pektorisa, te moždani udar i TIA (tranzitorna ishemijska ataka) – prolazni poremećaj moždanih funkcija zbog smetnji cirkulacije. U kardiovaskularne bolesti ubraja se i srčano zatajivanje, bolest perifernih krvnih žila (najčešće je suženje i začepljenje arterija nogu) i neka druga rjeđa stanja (bolesti srčanih zalistaka, aneurizme arterija, kardiomiopatije, tromboembolija i sl.). Rizični čimbenici kardiovaskularnih bolesti, koji se tretiraju i kao zasebne bolesti su hipertenzija – povišeni krvni tlak, hiperlipidemija – povišena razina masnoće u krvi, odnosno hiperkolesterolemija – povišena vrijednost kolesterola, te dijabetes – povišenje šećera, tj. glukoze u krvi. Šećerna se bolest dijeli na tip I, bolest od koje oboljevaju mladi ljudi i, značajno češći, tip II ili tzv. »starački« dijabetes, koji nosi glavnu težinu zdravstvenih problema vezanih uz šećernu bolest. Razmatranja će se odnositi uglavnom na tip II koji je od većeg javnozdravstvenog značaja. Pod pojmom kroničnih bolesti podrazumijevaju se one koje se ne mogu izliječiti i počinju obično kasnije u životu. Tu se ubrajaju kardiovaskularne bolesti, većina malignih bolesti (karcinom), mentalne uključujući demenciju i depresiju, kronične bolesti dišnog sustava (kronična opstruktivna plućna bolest (KOPB), astma), koštano-mišićne bolesti uključujući osteoporozu itd.

Lijekovi koji se u knjizi spominju najčešći su i uobičajeni preparati koji se propisuju u liječničkim ordinacijama. Nažalost, nisu mogla biti korištena tvornička imena lijekova koja bi neprofesionalcima bila bliža, jer to ne dopušta zakon. Danas u razvijenom dijelu svijeta praktički ne postoje razlike u ponudi lijekova, niti u terapijskoj praksi, pa ono što u tom smislu vrijedi za SAD i Europu, vrijedi i za Hrvatsku. Naj-

više će se spominjati lijekovi za snižavanje tlaka – antihipertenzivi, oni za snižavanje masnoće – hipolipemici ili hipokolesterolemici, i preparati za snižavanje šećera u krvi – hipoglikemici ili antidijabetici. Kad je riječ o prvoj skupini, bit će govora o nekoliko glavnih grupa – diuretici, beta blokatori, antagonisti kalcija, ACE inhibitori i blokatori AT (angiotenzinskih) receptora. Pod pojmom diuretika uglavnom se misli na tiazide ili na klortalidon, a pod beta blokatorima podrazumijevaju se starije generacije tih lijekova (npr. atenolol). Ove dvije skupine popularno se nazivaju starijim antihipertenzivima i značajno su jeftinije od potonje tri spomenute klase na koje se odnosi pojam novih antihipertenziva. Kad se bude govorilo o hipolipemicima, to će se gotovo isključivo odnositi na danas dominantnu skupinu za snižavanje kolesterola – statine. U raspravi o kolesterolu, radi jednostavnosti, pojmovi ukupnog kolesterola i LDL-kolesterola su poistovječeni (LDL-kolesterol čini većinu ukupnog kolesterola i smatra se glavnim determinantom koronarnog rizika), dok se o HDL-kolesterolu neće posebno raspravljati.

Kad je riječ o izvorima koji su korišteni u knjizi, citirana su uglavnom relevantna, u smjernicama i preglednim člancima citirana znanstvena istraživanja i članci objavljeni u uglednim svjetskim medicinskim časopisima. Razina kvalitete radova u manjim i lokalnim publikacijama je niža i tu bi se moglo naći još obilje materijala u prilog kritici medicinske znanosti i edukacije. Navedene su i neke studije koje su prevedene na hrvatski jezik, pa su podaci provjerljivi i onima koji ne vladaju engleskim. Pretežni je dio citirane literature anglosaksonskog porijekla. To odražava stanje moderne medicinske znanosti koja značajnim dijelom nastaje u tom dijelu svijeta, s tog područja dolaze vodeći medicinski časopisi i dostupnost te literature je najveća. U poglavlju o edukaciji citirani su članci publicirani u stranim i našim stručnim i strukovnim časopisima, a prenesene su i izjave i dijelovi predavanja o kojima ne postoje pisani materijali. U dijelu o informiranju javnosti i o politici dominiraju članci iz domaćih novina.

Imajući u vidu brzi rast i dinamiku na području medicinskog znanja i informacija, treba naglasiti da knjiga odražava, tj. da se odnosi na razinu znanstvenih spoznaja, stručne stavove i društveno-političku klimu sredine ovog desetljeća.

U popisu literature imena autora članaka ponegdje su izostavljena jer namjera knjige nije prozivati pojedince, već dati sliku fenomena i polemizirati sa stavovima.

Stručni termini objašnjeni su u Rječniku.